

Gondatlan viselkedés

— balesetokozás — gondatlan bűncselekmény

A magyar büntetőjogban immár klasszikusnak tekinthető az a megfogalmazás, amely szerint gondatlanul követi el a bűncselekményt, aki előre látja magatartásának lehetséges következményeit, de könnyelműen bízik annak elmaradásában; úgyszintén az is, aki azért nem látja előre, mert a tőle elvárható figyelmet vagy körültekintést elmulasztja.

Amennyire kiforrottnak tekinthető e definíció, legalább annyira vitatott a fogalomnak mint formának tartalommal való megtöltése. A teljes körű részletezés és tanulmány terjedelmét nyilvánvalóan meghaladná. Ezért a következőkben a hibás viselkedés mint a materiális bűncselekmény eredete és a viselkedés eredménye közötti pszichikus-tudati összefüggés néhány, számomra nem teljesen egyértelmű láncszemével kapcsolatban szeretném gondolataimat kifejezni.

Aligha volna tagadható, hogy a bűncselekmény elemzésekor az egyik legfontosabb objektum az ember, és annak a bűncselekménnyel oksági összefüggésben megvalósított viselkedése. A kriminológusnak a gondatlan bűncselekmények elemzésekor logikusan a gondatlan viselkedés okait kell — többek között — vizsgálnia. Mindenekelőtt azonban célszerűnek látszik a kérdést filozófiai oldalról megközelíteni.

I. Filozófiai megközelítés

A feladat itt abban foglalható össze, hogy meg kellene kísérelnünk az emberi viselkedés néhány, első látszatra véletlenszerű, váratlan, kitörés-szerű (impulzív) megnyilvánulására magyarázatot találni. Ebben *Lukács György* munkássága siet segítségünkre, aki kiindulási alapul azt a bizonyosságot választja, miszerint számos gondolati folyamat nem az ember éber tudatában játszódik le, valamint azt, hogy „rendkívül gyakran csak a nem-tudatos mozgások eredményei jutnak el többé-kevésbé hirtelen a tudatba. Sok modern pszichológus és filozófus arra törekedett, hogy ezekből, pl. az ún. intuícióból megengedhetetlenül messzemenő következtetéseket vonjon le, mindenekelőtt úgy, hogy az intuíciót és a tudatos gondolkodást mereven szembeállította egymással, miközben — ismeretelméletileg — mindig az előbbinek tulajdonított nagyobb fontosságot; közben azonban kettőjük belső összefüggését figyelmen kívül hagyta. Az a tény, hogy az intuíció egy tudatosan megkezdett gondolati műveletet szokott a tartalomnak megfelelően lezárni, úgy magyarázható meg, hogy az illető emberben saját gondolkodása közbenső tagjai nem váltak tudatossá; azonban ami a gondolat tartalmát illeti, utólag mindig tudatosíthatók. Ez és ehhez hasonló lelki jelenségek világosan megmutatják, hogy a lelki élet lefolyása a tudatos és nem-tudatos folyamatok szakadatlan kölcsönhatásából áll.” Majd így folytatja: „az ember néha épp akkor felejt el régóta megszerzett tapasztalatokat, amikor a legnagyobb szüksége volna rá, olykor pedig akaratlanul felbukkannak feledésbe merült emlékek.”¹

¹ Az ezt az oldalt követő összes tartalmat Irk Ferenc töltötte fel 2021. október 22-én. A felhasználó a letöltött fájl továbbfejlesztését kérte.

Lukács György úgy tűnik, hogy kiválóan megtalálta a későbbiekben még részletezésre kerülő, ún. *impulzív beállítódás ismeretelméleti magyarázatát* is. Felhívja a figyelmet arra, hogy „a munka lényege következtében már a munkafolyamatban létre kell jönnie olyan reflexeknek, amelyek nem emelkednek ugyan szembeszökő absztrakcióban a közvetlen érzékiség fölé, mint a beszéd, de nem is egyszerűen feltételes reflexek, mint Pavlov hitte, hanem e tekintetben a nyelvhez hasonlóan a jelzések jelzéseivé válnak.” Lukács ezeket a reflexeket 1'. jelzőrendszernek nevezi el, mivel így kifejezésre juthat a feltételes reflexek és a beszéd között elfoglalt közbülső helyzetük.² Lukács szerint az előzőekben tárgyalt intuíció egyaránt jelentkezik a 2. és az 1'. jelzőrendszerben.³ Lukács György felhívja a figyelmet arra is, hogy az ember „specifikus léte éppen abban fejeződik ki, hogy rendkívüli helyzetekben, ahol valami fontos, de váratlan eseménnyel kapcsolatban kell döntenie, nem adja át magát egyszerűen és mechanikusan bemagolt szokásoknak, hanem az új jelenségeknek megfelelően reagál. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha az emberekre nem csupán egy — esetleg mégoly bonyolult — inger hat, hanem meghatározott mozzanatok láncolata mozgósítható benne, amely élete egészéből sarjad, múltjával és jövőjével kapcsolatban van — egyszóval ha a reakciót kiváltó eseményt nem mechanikusan meghatározó oknak, hanem cselekvésre ösztönző indítéknak tekinti.”⁴ Ez a mechanizmus pedig a második jelzőrendszerhez messzemenően hasonlító 1'. jelzőrendszer alapján lehetséges csak. Az 1'. jelzőrendszer szintjén álló intuícióban — Lukács szerint — éppúgy a jelzések jelzéseit kell látnunk, mint a beszédben és a gondolkodásban.

Röviden szükséges utalni a feltételes reflexek és az 1'. jelzőrendszer elhatároló ismérveire is. Ez abban foglalható össze, hogy az 1'. jelzőrendszer „kibővíti tapasztalatunkat azáltal, hogy az érzékileg közvetlen utalást az élet jelenségeiben rejlő tipikus szintjére általánosítja, míg az előbbiek csupán az élet egyes tényeit tudják közvetíteni, annyi absztrakcióval, amennyi az ismertté tételhez elegendő.”⁵

Lukács György felhívja a figyelmet a tudattalan és a tudatos szakadatlan dialektikus kapcsolatára is. Rámutat arra, hogy az ember sok mindent teljes tudatossággal tudattalan működéssé változtathat át. Az emberekre jellemző, hogy bizonyos jelenségek — pl. mozdulatok — tudatlanná tételét arra használják fel, hogy „egy magasabbrendű tudatos cselekvés kialakítása, kiszélesítése és kibontakoztatása számára lelki mozgásteret vívjanak ki”.

Éppen ezért tagadnunk kell az embernek a külvilággal kapcsolatos és önmaga által tudatlanná alakított magatartásmódjainak ösztönösségét. A kettő között az a lényegi különbség, hogy „míg az ösztön nagyon hosszú ideig tartó, lényegében változatlan körülmények között jelentkezik, az itt mesterségesen előidézett tudatlanság az ember eszköze arra, hogy célszerűen alkalmazkodjék a változásokat, újdonságokat stb. elkerülhetetlenül magával hozó helyzetekhez.”

E tanulmány kereteit meghaladná, ha a tudattalan és a tudatos cselekvés összefüggéseit még nagyobb mélységeiben kívánnánk elemezni. Épp ezért csupán még egy, az 1'. és a 2. jelzőrendszer közötti alapvető különbségre látszik indokoltnak rámutatni. Ez pedig az, hogy az előbbi nem ismeri az absztrakciónak azt a specifikus formáját, amelyet az utóbbi kivétel nélkül végrehajt. A tárgyak és vonatkozások 1'. jelzőrendszer segítségével történő megragadása sohasem választható el az őket átölelő szubektumtól, noha létezésük természetesen itt is független tőle. „Az eközben

végrehajtott sajátos általánosítás nemcsak kiemel a tárgyi világból valamit, ami objektíve lényeges, hanem ezt oly módon teszi, hogy a tárgyokban megmarad a szubjektumra való vonatkoztatottságuk — egyszerűségük és konkrétságuk lényegileg ezen alapul — és ugyanakkor a szubjektum is közvetlen partikularitása fölé emelkedik.⁶

Lukács György felfogásából nem nehéz azt a sommás következtetést levonni, hogy a látszólag tudattalan folyamatoknak is igen szoros a kapcsolata a tudatossal. Ezt a dialektikus kölcsönhatást bizonyította — teljesen más, kísérleti szinten — a grúz iskola.

II. Pszichológiai megközelítés

A gondatlan bűncselekmények pszichológiai oldalról való megközelítését jelentősen megnehezíti az a tény, hogy a pszichológia a gondatlansággal a maga köznapi és jogi értelemben vett totalitásában nem foglalkozik. Eppen ezért nem ismeretes olyan pszichológiai irányzat sem, amely az emberi gondatlanság, hanyagság, felületesség, könnyelműség, nemtörődömség s egyéb, rokonértelmű szavakkal körülírható viselkedés lényegének a megértését, az ilyen viselkedés megmagyarázását tűzné ki célul.

Ebből önként adódik a következtetés: a büntetőjog évezredek óta olyan fogalmi apparátussal dolgozik, az emberi magatartásokat olyan ismérvek alapján kísérli meg súlyossági rangsorba állítani, amilyen fogalmakat, illetve ismérveket a pszichológia nem ismer. Természetesen kérdésként merülhet fel, hogy a büntetőjog tudományánál lényegesen fiatalabb pszichológia tudománya vajon miért nem tartotta szükségesnek e — nem vitásan a mindennapi viselkedésben is jelentős — magatartásmegnyilvánulás komplex elemzését? Ennek megválaszolása azonban nem tartozik szorosan témakörünkbe.

A tett megállapítás természetesen nem jelentheti egyben azt is, mint-ha a pszichológia az emberi viselkedés — alkalmasint a gondatlan emberi viselkedés — magyarázatával egyáltalán nem foglalkozna. Amíg azonban a büntetőjog — a közgondolkodással egyezően — a gondatlanságot egész-ként kezeli, addig a pszichológia a magyarázatot az egyes részletekben, azaz a cselekvésben visszatükröződő viselkedésforma indítékaiban keresi — és találja meg.

Ezzel a megközelítéssel a gondatlanság magyarázatával foglalkozó irányzatnak tekinthető a *beállítódás-elmélet*. A jogász (a kriminológus) és a pszichológus érdeklődési körei csak részben esnek egybe. A beállítódás-elmélet a gondatlanság, hanyagság számos összetevőjére is rávilágít, de más problémákkal is foglalkozik.

A beállítódás-elméletnek két, alapvetően eltérő típusát ismerjük. Az egyiket — a tőkés országokban elterjedteket — nevezhetnénk mikroelmé-letnek, míg a szovjetunióbelit makroelméletnek.

A megkülönböztetés lényege abban található meg, hogy amíg az előbbi egy-egy konkrét jelenséghez (a közlekedés körében pl. a sebességhez, a rendőri tevékenységhez, a másik közlekedési partner hibázásához vagy pl. az aktuális értékekhez, célokhoz, akadályokhoz) való viszonyulásra igyekszik a magyarázatot megtalálni, addig az utóbbi az emberi viselkedés egészét ilyen irányból közelíti meg.

Nem volna helyénvaló a szovjet-grúz beállítódás-elmélet részleteiben ismertetni, hiszen a téma iránt mélyebben érdeklődők részére magyar nyelvű irodalom is rendelkezésre áll.⁷ A rövid összefoglaló azonban indokoltan látszik.

A grúz pszichológiai iskola szerint a *beállítódás* a szubjektumra ható, mennyiségi és minőségi vonatkozásban különböző szituációkra alakul ki. A nagyszámú kísérlettel alátámasztott felfogás szerint a beállítódás nem más, mint a reagálás bizonyos formájára való készenlét magas fokon általánosított állapota. Lényegében a reakció végeredményének „beködölt modellje”, amely a reakció időben megelőzi. Az elmélet szerint tehát a beállítódás nem valamiféle magatartás „eredménye”, hanem magának a célirányos alkalmazkodó magatartás lehetőségének az előfeltétele. Nem más tehát, mint a konkrét szükséglet és a szükséglet kielégítéséhez szükséges szituáció kölcsönhatásának pszichológiai tartalma, amelynek alapján meghatározott irányú cselekvés jön létre.

A beállítódás ad tehát lehetőséget az embernek arra, hogy helyesen orientálódjék a környezeti viszonyok között, ésszerű döntéseket hozzon, tevékenységét az erkölcsi és jogi normák követelményeinek megfelelően hajtsa végre. A beállítódás tehát egy olyan reakció, amely azoknak a szituációknak a hatásaira válaszol, amelyekben a személyiség kitűzi és megoldja feladatait. Minthogy azonban ez magában foglalja az alkalmazkodást és a célszerűséget, ezért az embernek nem kell minden esetben az akarat-hoz, az intellektushoz fordulni a kiválasztott irány korrigálása céljából. Ezért az aktuális szituáció hatására keletkező beállítódás néha azonnal a viselkedésben realizálódik. Ezt, a figyelem közreműködése nélküli, csupán aktuális, elsődleges viselkedést *impulzív viselkedésnek* hívják. Ha viszont az embernek a beállítódása alapján megvalósítandó viselkedése meghatározott objektív akadályba ütközik, vagy rájön arra, hogy az általa tanúsított viselkedés valamilyen oknál fogva szükségletét már nem elégíti ki, az alany tevékenységét megszakítja, nem hagyja teljesen realizálódni. Ilyenkor az egyén saját tevékenységétől különválik, „megáll felette” és úgy éli át, mint valami objektívet, tőle függetlenül létezőt. Ezt az akust nevezük *objektívációnak*. A kutatások során bebizonyosodott, hogy az objektíváció síkján az lesz a tudatosulás tárgya, aminek az aktualizált beállítódás nem felelt meg, mivel a tevékenység körülményei (szükségletek és szituáció) időközben megváltoztak.⁸

A grúz iskola képviselőinek véleménye szerint a beállítódás a *tudattalan* síkján megy végbe. A tudattalan nem más, mint a szubjektum beállítódása — írja *Uznadze*. Ez első látszatra úgy tűnhet, mintha rokonságot mutatna a freudi tanításokkal. A hasonlatosság csak részleges és elsősorban csak a metodológiai kérdésekre terjeszthető ki. A kritikát maga *Uznadze* fejti ki a legvilágosabban: Freud a tudattalan „fogalom pozitív tartalmát nem látta és tanításának minden túlzását elsősorban épp ez a körülmény magyarázza.” Másutt így ír: „a tudattalan valóban megvan bennünk, de ez a tudattalan nem más, mint a szubjektum beállítódása. Következésképpen a tudattalan fogalma többé már nem negatív fogalom, hanem teljesen pozitív jelentést kap...”⁹

Az utókor kritikáját foglalja össze *Basszin*, aki szerint *Uznadze* gyökerében semmissíti meg azt a nézetet, hogy a tudatos és a tudattalan között eredendő antagonizmus van, hogy a tudat alá van vetve az emberi lélekben rejlő primitív ösztönöknek, az ösztönök uralma az ész felett örök stb. *Uznadzenak* a beállítódásra (a tudattalanra) vonatkozó koncepciójának legnagyobb érdeme éppen az, hogy kísérletileg bizonyította be a „tudattalan” kialakulását, továbbá a tudattalan és a tudatos dinamikus kapcsolatát. Ezzel tehát a Freud-kérdés felvetését elfogadta, de a freudi megoldást elutasította.

Uznadze munkásságának lényegéhez visszatérve, ő a tevékenység alap-

vető feltételeinek a szükségleteket és a szituációt tekinti. A beállítódás kialakulásához szükség van arra a megfelelő szituációra — írja —, amelynek körülményei között a beállítódás konkrét, határozott jelleget ölthet. E szituáció pedig felhívó jellegű kell legyen. E vonatkozásban — amint azt az előbbi megfogalmazás is bizonyítja — teljes egészében elfogadja Lewin mezőelméletének megközelítési módját.¹⁰ Lewin annak idején világosan kifejtette elméletében az egyént a társadalommal összekötő elemeit. Erről korábbi munkámban már részletesen beszámoltam s igyekeztem e szemléletet a kriminológia lényegéhez adaptálni.¹¹

A továbbiakban e három megközelítési irányból, de elsősorban a grúz pszichológiai iskolán alapuló, s ugyancsak grúz gondatlan büntetőjogi elmélet alapján — kísérlem a gondatlan bűnösség határait megvonni.

III. Kriminológiai-büntetőjogi megközelítés

Tudomásom szerint *Ugrehelidze* szovjet büntetőjogász ismerte fel a gondatlan bűncselekmények zömét jelentő, a negligencia szintjén álló bűnelkövetőknek azt a közös jellemzőjét, hogy cselekményük nem más, mint az impulzív beállítódás egyik formájának következménye, eredménye. Eből kiindulva helyesen mutat rá, hogy lehetetlen teljes értékű formális hibának elismerni a gondatlanságot anélkül, hogy ne nyernének bizonyítást a benne megvalósuló reális pszichés folyamatok. Ezen túlmenően — mutat rá — a gondatlan bűncselekmény pszichológiai karakterétől függ a büntetés formája és mértéke. Amennyiben a pszichés momentumok nem lennének megindokolhatóak, értelmetlenség lenne a büntetőjogi büntetés javító hatására számítani. Hiszen e hatás szoros kapcsolatban kell álljon a gondatlan cselekmény pszichológiai jellemzőivel.

Ugrehelidze joggal bírálja azt a hagyományos felfogást, amely alapján a gondatlanságot is mindenáron a szándékos bűncselekmények tudati-akaratú koncepciója alapján kísérik megérteni és megmagyarázni. (Tudni kellett volna, előre kellett volna látni magatartásának lehetséges következményeit stb.) A tudat és az akarat a gondatlanság témakörébe tartozó cselekmények vonatkozásában is számos cselekedettel van összekötve, eggyel azonban semmiképp: a cselekedetek során fellépő káros következményekkel.

A gondatlanság hagyományos megközelítésével nem lehet a dolgok lényegéig hatolni. Csak az állapítható meg, hogy az intellektuális és az akaratú erő hiánya vagy elégtelensége felszabadította a nem kívánt következményeket. Arra azonban nem ad magyarázatot, hogy az adott időben miért fordult el a figyelem a jogilag védett javaktól.¹²

A gondatlanság lényegének megértését nagyban akadályozza az a hagyományos felfogás, amely a viselkedést, mint a tudat jellegzetességét fogja fel. A tudati szférára vonatkozó pszichológiai elméletek a hanyagság, az előrelátás hiánya, a figyelem elterelődése következtében fellépő jelenségek magyarázatával aligha szolgálhatnak. Erre a beállítódás-elmélet látszik alkalmasnak.

A gondolkodásmód gyakorlati megértésének megkönnyítésére *Ugrehelidze* egyszerű példát választ. Azét a gépkocsivezetőét, aki úgy üt el egy gyalogost, hogy nemcsak a gázolás bekövetkezését nem látja előre, de viselkedésének az eredetileg tervezettől való eltérését sem tudatosítja. Logikai levezetésében akaratlanul is a mezőelméletet alkalmazza, amikor kifejti, hogy a járművezetőnek közismerten számos — közvetlen és közvetett — célja van, amelyeket igyekszik a lehető legegyszerűbben, a legki-

sebb erőráfordítással és a lehető legkevesebb akadály leküzdésével elérni. Nyilvánvaló, hogy a cél elérése felé vezető úton a szituációnak semmiféle romlása, semmiféle akadály felmerülése — különösen olyané nem, mint egy baleset — nem képezhet vonzerőt. (Nem lehet felszólító jellegű.) Viszont az alanyban az akadálymentes célelérési törekvés olyan cselekvés megtételének a szükségletét idézheti elő, mint a gyorsajtás. Amennyiben a körülmények kedvezőtlenek (pl. túl sűrű a forgalom, vagy intenzív a rendőri ellenőrzés), az autós nem találja kedvezőnek a helyzetet szükségletei kielégítésére, s ezért nem is alakul ki benne az aktuális szükségleteknek megfelelő beállítódás. Amennyiben viszont a körülmények a szükségletek kielégítésére kedvezőnek mutatkoznak, az egyénben az egyik pillanatról a másikra kialakulhat az említett cselekvésre való beállítódás, ami végül is balesethez vezet.¹³

A beállítódás-elmélettel foglalkozó kutatók számos kísérletsorozatban mutatták ki, hogy minden cselekedet — mint folyamat — elejétől a végéig a beállítódás funkcionálásának folyamata és minden módosulás a cselekvésben, a beállítódás megváltozásának megnyilvánulási formája. Ebből a szempontból a baleset pszichológiailag a régi beállítódás realizálása folyamán keletkezett és realizált új beállítódás eredménye.

Vannak esetek — hangsúlyozza Ugrehelidze — amikor az új beállítódás — irányát tekintve — ellentétes a régivel és megakadályozza ez utóbbi realizálását. Ez a pszichológiai törvényszerűség jelentkezik az ún. gondatlan mulasztás alkalmával, amikor az egyén „elfelejti” végrehajtani azt a cselekedetet, amire a törvény vagy más előírás (pl. szakmai szabályok) kötelezik.

Tény ugyanakkor az is, hogy a beállítódásnak van egy meghatározott értéke (valenciája). Ez még a tudattalan szinten is feltételezi a határozott objektív értékek elfogadását vagy elutasítását. Ez jelenti a szubjektum számára az adott konkrét pillanatban és helyzetben az adott tárgy jelentőségét. Előfordulhat, hogy a javaknak az egyén számára való pillanatnyi szituációs jelentősége az egyénnek az adott javakhoz való permanens beállítottságával megegyezik, de az is, hogy nem egyezik meg.

A beállítódáselméleti megközelítést elfogadva leszögezhetjük: a figyelem elterelődése a jogilag védett javaktól nem jelenti egyúttal azt is, mint ha ezek a javak az egyén számára semmiféle jelentőséggel nem bírnának. A hibás viselkedés oka az, hogy az adott konkrét pillanatban és az adott konkrét szituációban az egyén számára valamilyen aktuális szükséglet kielégítésének igénye előbbre való, mint a megsértett javaké.

Nyilvánvaló ugyanakkor az is, hogy valamely cselekedet állandó ismétlődése, megszokottá válása azt eredményezi, hogy a cselekvés az egyénben rögzül, fixálódik. Kialakul egy megszokás: a cselekvés sztereotípiája. Más szavakkal: az egyénben rögzül a tapasztalatok alapján egy meghatározott cselekvésre irányuló beállítódás. Az viszont szintúgy tény, hogy a már rögzült beállítódás könnyebben és gyorsabban jön a felszínre (könnyebben realizálódik egy konkrét szituáció hatására keletkező konkrét viselkedésformában), mint a még nem rögzült. Ennek viszont az lehet a következménye, hogy a rögzült beállítódás az objektív feltételeknek meg nem felelő magatartást provokál.

A beállítódás-elméletre épülő büntetőjogi szemlélet azonban azt is hangsúlyozza, hogy a meghatározott magatartásra irányuló beállítódás nem valamiféle olyan belső erő, ami előre meghatározza a kedvezőtlen magatartás tanúsításának feltétlen bekövetkezését. Az ember ugyanis — az állattól eltérően — rendelkezik az objektiváció szintjével, illetve a pszichés

aktivitás képességével. Ezért képes átkapcsolni lelki aktivitását az elsődleges beállítódással olyanra, amelynek formálásában részt vesznek a pszichikus szempontból sajátosan emberi funkciók: az intellektus és az akarat. Az objektiváció szintje tehát lehetővé teszi, hogy az ember az eredeti beállítódásról lemondjon és aktivitását a lelki életnek a magatartás szociális mederben való irányítását biztosító szintjére kapcsolja át.

E nézet elfogadása esetén el kell ismernünk azt is, hogy az ember felteni tud olyan társadalomra veszélyes cselekményekért és ezek káros következményeiért is, amelyeket nem látott előre. Ezekben az esetekben az egyén — korábbi, helytelenül rögzült beállítódása következtében — az objektiváció aktusához nem vagy csak késve nyúlt, s ezért tartozik felelősséggel.¹⁴

Ami a *következményeket*, illetve az értük való felelősséget illeti, a magam részéről semmiképp nem tudnék egyetérténi a véletlent teljesen figyelmen kívül hagyó, korlátlan felelősség elismerésével. Tudomásul kell tehát vennünk az olyan eseteket, amelyek során az ember — akár ha a tudattalan tevékenységének mechanizmusát nézzük, akár ha a cél felszólító jellegét helyezük az előtérbe, de nemkülönben, ha a beállítódás alapján közelítjük meg a kérdést — magáért a hibás cselekményért felelősséggel tartozhat, a cselekménnyel oki összefüggésben lévő eredményért azonban nem vagy csak korlátozott mértékben.

Lukács György felhívja a figyelmet az ember hétköznapi gondolkodásmódjának általánosításakor arra a sajátosságra, hogy feltételezi: minden, ami körülötte történik, feltétlenül értelmesen történik. Ez kissé magasabb gondolati szinten — teszi hozzá Lukács —, de még mindig a mindennapi spontaneitais körében maradvá gondolati kísérletet jelent a véletlennek az objektív valóságból való kiiktatására. A mindennapi ember a véletlent kiszámíthatatlan, terveit zavaró elemnek látja. Lukács Nicolai Hartmann-t idézve figyelmeztet arra, hogyan vezet a mindennapok e „világnézet” a vallásos világnézethez: „És ha az embernek sikerül ama másik gondviseléssel sejtelmes kapcsolatba lépnie, akkor többé már nincs tehetetlenül kiszolgáltatva az előre nem-látott eseményeknek.”¹⁵

Ugyancsak túlságos messzire vezetne, ha ehelyütt tennénk kísérletet a szükségszerűség és véletlenség filozófiai kategóriáinak a jelenségkörre való adaptálására. Ehelyütt csak annak a véleménynek a rögzítése látszik helyénvalónak, amely szerint az emberi cselekvés és az eredmény közötti oksági összefüggés — a cselekvő ember szemszögéből nézve — nem korlátlan. A cselekvő (esetünkben a hibázó) ember szempontjából számos olyan *véletlen* körülmény idézheti elő az eredményt, amelynek az emberi magatartással való egybekapcsolása igen nagy hasonlatosságot mutat a közgondolkodásnak az imént idézett, vallásossággal rokon „világnézetéhez.”

De hasonlóképp nem minden esetben illeszthető be maga a cselekmény sem az egyénről alkotott összképbe. Létezhetnek tehát olyan cselekmények is, amelyek a cselekményben részes (a cselekményt elindító, véghezvivő) ember egészétől idegenek. Maga a *cselekmény* az egyén szempontjából — legalábbis véleményem szerint — *csak akkor* tekinthető *szükségszerűnek*, ha a személyiség múltjából kiinduló, a jelenen át haladó és a jövőig vezető, igen sok összetevőt magában rejtő, de kívülről szemlélve mégis nagyfokú homogenitást mutató, egységes rendszerbe beillik.

Amint a legtöbb rendszerben, úgy itt is létezhetnek erősebb és gyengébb láncszemek. Ezek kölcsönös viszonyát a mindennapi tevékenység megnyilvánulásai, eredményei és következményei példázzák. Minél kevés-

bé jelentkezik ezekben a felszíni megnyilvánulásokban a gyengeség, annál kevésbé várható el, hogy azt az egyén felismerje. Csak ez a felfogás segíthet abban, hogy a tipikusát és ne az esetit, a jellegzetesét és ne a szélsőségest vonjuk be érdeklődésünk középpontjába.

IV. Következtetések

Büntetőjogi szempontból a mondottak azt jelentik, hogy csak a szükségszerűen hibás cselekményért és a szükségszerűen hibás cselekménnyel szükségszerűen együttjáró eredményért helyes büntetni. Az pedig ugyancsak természetes, hogy ezt a szükségszerű kapcsolatot — a bizonyosság vagy a valószínűség igen magas fokán — bizonyítani kell.

Korábban már több ízben kifejtettem, hogy az említett kapcsolatok bizonyítása a bizonyosság szintjén csak kivételes esetekben lehetséges. Ezért utasítom el az olyan megkülönböztetéseket is, mint „szándékos-nem szándékos”, illetve „tudatos-nem tudatos” szabályszegések, elkövetési módok. Az elmélet valóban igen gondosan kimunkálhatja (ki is dolgozta fáradságos munkával) a jellemző és elhatároló kritériumokat. A gyakorlat azonban nem sokat tud kezdeni, vele, mert a személyiségtől függetlenül, pusztán külső jelek, sőt nem ritkán egyszerű előítéletek alapján meglehetősen tudománytalan volna az emberek pszichikumára, az ott lejátszódó folyamatokra következtetni. E fogalomkörben még az „átlagember-teóriával” sincs mit kezdenünk. Ugyanis — bár ennek kifejezése egyszerűbb, mint az egyedi jelenségek tudati tartalmának a feltárása — még ilyen szinten sincsenek tapasztalataink a nagy többség viselkedésének háttéréről, azaz a beállítódás és a viselkedés kapcsolatáról.

Az eddig vázlatosan ismertetett, a gondatlan bűncselekmények törvényszerűségeivel szorosan egybefüggő tények, nézetek, magyarázatok, következtetések indokolttá teszik az e körben hibázókkal szembeni intézkedések stratégiájának és taktikájának is alapos átgondolását.

IRODALOM

- ¹ Lukács György: Az esztétikum sajátossága. I. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1965. 81. old.
- ² Lukács, im. II. kötet. 35. old.
- ³ Lukács, im. II. kötet. 39. old.
- ⁴ Lukács, im. II. kötet. 42. old.
- ⁵ Lukács, im. II. kötet. 98. old.
- ⁶ Lukács, im. II. kötet. 144. old.
- ⁷ Molnár István (szerk.): A beállítódás pszichológiája. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1971.
- ⁸ Prangisvili, A. S.: A beállítódás fogalma a pszichológia rendszerében, a grúz iskola kutatásainak megvilágításában. In: Molnár, im. 9—22. old.
- ⁹ Uznadze, D. N.: A beállítódás általános elmélete. In: Molnár, im. 157—195. old.
- ¹⁰ Kurt Lewin: A mezőelmélet a társadalomtudományokban. Gondolat. Budapest, 1972., illetve Uznadze, D. N.: A beállítódás pszichológiájának kísérleti alapjai. In: Molnár, im. 43—119. old., de különösen a 88—89. old.
- ¹¹ Irk Ferenc: Kriminológia és rendszerelmélet. Jogtudományi Közlöny. 1974/5. 224—230. old., illetve Irk Ferenc: Információelmélet és közlekedés-kriminológia. Jogtudományi Közlöny. 1974/6. 308—313. old.
- ¹² Ugrehelidze, M. G.: Priroda nyeosztoroznogo povedenija sz szvete szovjetszkoj pszichologii. In: Dagel, L. S. (szerk.): Problemü borbü sz presztupnoj nyeosztoroznosztjy v uszlovijah naucsno-tehniczeszkoj revolucii. Vlagyivosztoik. 1978. 19—29. old.
- ¹³ Ugrehelidze, M. G.: Problema nyeosztoroznoj vinü v ugolovnom prave. Mecniereva, Tbiliszi, 1976.
- ¹⁴ Ugrehelidze, im.
- ¹⁵ Lukács, im. II. kötet. 725. old.